

výmena plní spravidla jednu alebo viacero funkcií, ktoré si učiteľ musí uvedomovať. Reflektujeme 5 hlavných funkcií komunikácie: (a) *informatívna*, (b) *inštruktážna*, (c) *persuazívna* (presvedčiť, zmanipulovať, ovplyvniť), (d) *operatívna* (vyjednať, dohovoriť sa), (e) *zábavná*, ktoré v prípade dôrazu na formu komunikácie je možné rozšíriť o ďalšie dve funkcie: (f) *fatickú* (resp. kontaktnú, t. j. užiť si blízkosti iného, iných, prežiť sebapotvrdenie atď.) a (g) *seba-prezentačnú* (t. j. prezentovať sa, vyvolať dojem, exhibovať).

6.2 Vybrané konkrétne metódy dejepisného vyučovania

Motivačná informácia o postupe vyučovania, o učive – informácie stručné, názorné, emotívne, budiace atmosféru zvedavosti a záujmu.

Motivačný rozhovor – ide najmä o nadviazanie učiva formou otázok a odpovedí, cieľom je vzbudiť pozornosť a záujem žiakov.

Metóda vysvetľovania. Pri vysvetľovaní ide o detailné objasňovanie príčin znakov, javov a ich vnútorných súvislostí. Používaním tejto metódy prispieva učiteľ dejepisu k tomu, že žiaci postupujú od poznania skutočnosti k poznávaniu jej vlastnej podstaty. Na ZŠ učiteľ uplatňuje z logických postupov hlavne analýzu, dedukciu a komparáciu. Svojou povahou je táto metóda vždy spojená s ostatnými metódami. Vhodná je najmä vtedy, keď skôr poznané javy, fakty a predstavy uvádzame do nových súvislostí. Špecifické zvláštnosti tejto metódy ju predurčujú zvlášť pre rozvíjanie aktivity a samostatnosti myslenia žiakov (kedy sa aj v priebehu hodiny preverujú ich vedomosti, zručnosti a návyky).

Metóda rozprávania. Charakteristickým znakom metódy je emocionálne pôsobenie (bez neho ide iba o vysvetľovanie). Rozprávaním sa objasňujú historické udalosti v ich chronologickom slede a logických súvislostiach. Epický charakter historických udalostí vyhovuje použitiu tejto metódy (napr. dokumentácia historického javu na konaní a osudoch jednotlivca a hlavne v tých témach, v ktorých prevláda dynamický charakter historickej látky). Rozprávanie nesmie zostať na povrchu historického deja, žiaci sú vedení k hodnoteniu priebehu dejov a k vytváraniu záverov, aktivizovaní sú vhodnými otázkami a zaujímavosťami (avšak zaujímavé podrobnosti deja nesmú zatieniť stanovené ciele výučby). Platí dôraz na primeranosť veku a mentálnej vyspelosti žiakov.

Metóda opisu (popisu) – je orientovaná na zmyslové poznávanie, ale zacielená do kognitívnej i afektívnej domény, čím sa vytvárajú u žiakov živé a názorné predstavy. Súčasťou metódy je využitie textových aj vizuálnych médií. Je dôležité dodržať správnu logickú stavbu opisu, t. j. od opisu hlavných črt a znakov postupovať k opisovaniu znakov a črt vedľajších a doplnujúcich (aby sa vo vedomí žiaka jasne oddeľovali znaky a črty typické od osobitných a jedinečných). Vhodným priestorom pre využitie tejto metódy sú najmä dejiny každodenného života, dejiny kultúry, vedy a techniky, opis osobností. Poskytuje aj priestor pre využitie medzipredmetových vzťahov (s geografiou, fyzikou, slovenčinou...). Musí rozvíjať aktivitu a samostatnosť žiakov a vytvárať trvalé vedomosti a spôsobilosti.

Metóda dejepisného výkladu – je náročná vyučovacia metóda slovného prejavu, ktorá vyžaduje od učiteľa svedomitú prípravu (včítane spektra pomôcok). Je vhodná najmä pre stredoškolákov na gymnáziách. Pri tejto metóde je nutné dodržiavať prísne logický postup: od naznačenia obsahu a charakteru učiva cez postupné sprostredkúvanie jeho zložiek podľa dôležitosti, príčinnej súvislosti a časovej postupnosti k záverečnému zhodnoteniu a zhrnutiu nových poznatkov. Nevyhnutné je vzbudiť zámernú pozornosť žiakov a ich úsudkovú činnosť (aj doplnením inými metódami a médiami). Zvyčajne má podobu prednášky, referátu, učebnicového výkladu a výkladu s pomocou powerpointovej prezentácie (PPP).

Rady k tvorbe powerpointovej prezentácie:

1. Uvedomte si, o čom chcete rozprávať, čo chcete zvlášť zdôrazniť.
2. Rozhodnite sa pre centrálny dizajnový element (vizuálne vyjadrenie hlavnej myšlienky a podporné detaily).
3. Obrázok dajte vľavo, text (najlepšie len v bodoch) vpravo (v našej kultúre sme zvyknutí čítať zľava doprava a súčasne mozog skôr spracúva obrázok než text).
3. Pritiahnite oči diváka na miesto na obrázku (prostriedkami nato sú: farba, relatívna veľkosť, kompozícia, symbol, kultúrny kód, piktogram, expresívny obrázok).
4. Obrázky nech sú jednoduché (vyvarujte sa prepchatiu); malý test – podporuje váš dizajnový element hlavnú myšlienku?
5. Snažte sa o vyváženosť, nie nutne o symetriu (nesymetrické upúta pozornosť viac než symetrické!).
6. Usilujte sa o kompozíciu (majte silné tematické či vizuálne centrum, pritiahnite oči do tohto centra, reduktujte prepchatosť, udržiajte dynamickú rovnováhu, prenášajte jasne zamýšľanú emóciu a koncept).
7. Písmo nech má minimálnu veľkosť 18, ale najlepšie 24 (nadpisy viac).

Biografická metóda – umožňuje poznávanie dejinných spoločenských problémov na živote a diele historických osobností a je, možno povedať, blízka „naturelu“ žiakov/študentov. Ponúka zážitkovosť a môže obnažovať aj rozdielne vnímanie udalostí či dejín (Ľ. Štúr vs. L. Kossuth, R. Viest vs. J. Tiso – či K. Kuzmány a Š. Moyses, S. H. Vajanský a M. Žilinský, A. Hlinka a M. Rázus, J. Lettrich a G. Husák, A. Dubček a V. Biľak...).

Metóda ilustračnej demonštrácie – má zvlášť veľký význam pri vyučovaní dejepisu, keďže v dôsledku sprostredkovanosti historického poznávania je potrebné využiť čo najviac prostriedkov pre dosiahnutie názornosti (pomocou vizuálnej, zvukovej i literárnej ilustrácie). Má viac funkcií – (1.) demonštrovaný materiál umožní žiakom vytvoriť si konkrétnu predstavu, slovo učiteľa dopĺňajú názorné pomôcky len pre získanie nových informácií, resp. (2.) na zakončenie témy (tematického celku) môžu si žiaci overovať prebrané učivo cez učebné médiá. Využíva v dejepise väčší repertoár textových a vizuálnych pomôcok, ale je pri nej dôležité živé slovo učiteľa sprevádzajúce pozorovanie a predvádzanie (učiteľ musí rozvinúť prácu oboch signálnych sústav a tým upevniť a rozvíjať fyziologický základ predstáv). Dnes sa tak deje hlavne vytváraním PP prezentácií.

Metóda mentálneho mapovania – vychádza z poznatku, že pojmy sú mentálne reprezentácie vecí alebo myšlienok, prostredníctvom ktorých spracovávame informácie (J. Piaget). Realizuje sa v podobe zápisu na tabuľu (resp. na slajdoch PPP). Je pokusom

vizuálne znázorniť vzťahy myšlienok a historických pojmov (pojmové mapy): (a) podnecuje aktívne myslenie, (b) poskytuje (1.) porozumenie pojmu z rôznych aspektov, (2.) skonkrétnenie jeho príkladov a (3.) získanie komunikatívneho porozumenia pojmu. Má rôzne úrovne ako *označovanie* (bez vysvetlenia), *nachádzanie súvislostí* (napr. učiteľ vyberie 12 slov (pojmov) z preberanej látky a žiaci ich spájajú do dvojíc, trojíc), *určenie (vypočítavanie) vlastností a stanovenie spoločných znakov* (žiaci vymenúvajú čo najviac vlastností alebo definícií daného pojmu a diskutujú o podobnostiach a rozdieloch), *zaradenie pojmov do sústavy či hierarchie vo vzťahu k iným pojmovým sústavám*. Má rôzne formy ako *mapovanie pojmových hierarchií*, *vedomostné mapy*, *pamäťovú hru* a rôzne grafické znázornenia (pavučina, geometrické vyjadrenie vzťahu celku a častí, sieť, sled krokov, radenie, reťazenie, schody, množinové znázornenie).

Podľa Tonyho Buzana (*Mentální mapování*, 2007) vďaka mentálnym mapám: sa učíme lepšie plánovať, rozvíjame schopnosť komunikácie, sme tvorivejší, šetríme čas, lepšie zvládame problémy, lepšie sa koncentrujeme, zlepšujeme svoju organizačnú schopnosť a prejasňujeme svoje myslenie, viac si pamätáme, rýchlejšie a efektívnejšie sa učíme, sme schopní vnímať svet ako celok.

Napríklad: 1. *Nachádzanie súvislostí*. (Foerster: „Iba spájajte!“) Postup: (1.) Zvoľte 10 slov (pojmov) viažucich sa k téme. (2.) Hľadajte súvislosti. (3.) Spojte dvojice (trojice) slov podľa významu. 2. *Určenie vlastností*. Postup: (1.) Zvoľte pojem. (2.) Napíšte ho na tabuľu. (3.) Žiaci hovoria čo najviac vlastností alebo definícií. (4.) Zapište všetky návrhy. (5.) Diskutujte o podobnostiach a rozdieloch. Možno ich zoskupiť do nejakej schémy?

3. *Zmapovanie textu*. Vypíšte (vytvorte) zoznamy slov (pojmov, mien, termínov, dátumov). Určite podľa čoho majú žiaci postupovať (konkretizovať kritériá, resp. uhol pohľadu). Podnecujte aktívne myslenie! Určite tvar (podobu) mentálnej mapy. Možnosti: a/ vedomostné mapy, b/ hierarchické mapy, c/ zmapovanie príbehu (hľadanie kľúčových slov), d/ didaktické hry ako pexeso, karty, e/ Cloze test (text s vynechanými slovami – pri kontrole vedomostí). Postup pri mapovaní príbehu: (1.) Prečítajte úryvok (text) pred celou triedou. (2.) Vysvetlite, aké slová majú žiaci vypísať. (3.) Žiaci pracujú s textom, hľadajú slová. (4.) Hľadanie súvislostí, napokon žiaci zostavujú mapu príbehu. (Voľba príbehu – z memoárov, z beletrie, z literatúry faktu v zmysle stanovených cieľov.)

Nevyhnutnou súčasťou motivácie je sila predstavivosti pri vzdelávaní, ktorá má zvláštny význam pri zapamätávaní v procese výučby. T. Buzan sumarizoval niekoľko rád pri zapojení predstavivosti do učenia:

- **preháňanie** – čím viac dramatickosti dodáme informácii, tým ľahšie sa vryje do pamäte;
- **humor** – ak je informácia podaná s humorom, resp. i s dávkou absurdity či šokujúco, tým viac priťahuje predstavivosť;
- **zmysly** – ktorými vnímame prostredie (zrak, hmat, čuch, sluch, chuť), slúžia zároveň ako účinné spúšťače pamäti; ak sa podarí zapojiť zmysly vo chvíli, keď si niečo potrebujeme zapamätať, je to veľká pomoc, pretože pamäť razom nadobudne „trojrozmerný charakter“;
- **farba** – snažme sa všetkému, čo si chceme zapamätať, dať najakú farbu (oslobodíme myseľ od tradičných čierneho-bielych záznamov);
- **rytmus** – a pohyb, dynamika sú mocnými nástrojmi imaginácie; vďaka nim sa mentálny obraz toho, čo si máme zapamätať, stane oveľa skutočnejším;

- **pozitívne myslenie** – keďže všeobecne platí, že si skôr zapamätáme informáciu, ktorá sa nám páči, ku ktorej máme pozitívny vzťah, než informáciu nezaujímavú alebo negatívnu.

Pokiaľ akceptujeme Buzanove rady ako východisko, môžeme v dejepise hovoriť o tzv. **mentálnych kotvách výučby dejepisu**, ktoré umožňujú motiváciu a udržanie pozornosti žiakov. Medzi ne zaraďujeme: *príbehovosť* („story“), *dramatickosť* (resp. *mierna expresivita*), *vzory* („hrdinovia“), „útok na zmysly“ (vizualizácia, dotyk, vôňa, zvuk), *istá tajomnosť*, *humor*.

U stredoškóľakov môže byť dobre využiteľná publikácia Patrika Ouředníka *Europeana. Stručné dejiny 20. storočia* (Bratislava 2015), napísaná esejistickým štýlom s anekdoticko-ironickým nadhľadom. Podobný potenciál má aj kniha Pavla Fabiana: *Dejiny Slovenska a Slovákov od Veľkého tresku po veľký tresk: alebo Krátké, ale zreteľné Dejiny Slovenska pre obveselení obodwogého ľudského pokolená* (Bratislava 2003), ktorá pútavo s humorom sprevádza dejinami Slovenska po vznik Československa (autor-nehistorik sa však nevyhol niekoľkým faktografickým chybám). Posúďte uvedené úryvky z hľadiska motivačnej fázy vyučovacej jednotky.

(a) P. Ouředník: „Po prvej svetovej vojne sa v Európe rozšíril komunizmus a fašizmus, pretože veľa ľudí si myslelo, že starý svet je prehnitý a že je nevyhnutné hľadať nové cesty a demokratický režim, že nebol schopný zabrániť svetovej vojne a kapitalizmus že vyprovokoval hospodársku krízu. Komunisti a fašisti hovorili, že je potrebné vymyslieť nového človeka, ktorý bude hrdý a silný a pracovitý a čestný a bude mať zmysel pre vyššiu spravodlivosť a život v kolektíve. Vyššia spravodlivosť znamenala, že ľudia nie sú celkom rovnocenní, ako tvrdili demokratické režimy, ktorých ústavy priznávali každému občanovi rovnaké práva. Komunisti a fašisti usúdili, že ľudské práva sú zásterka, za ktorou sa ukrývajú záujmy buržoázie, ktorá vykorisťuje robotníkov. A hovorili, že je nutné zbaviť svet buržoáznej hniloby, aby sa mohlo definitívne skončiť so starým svetom a nastoliť nový. (...) A že keď budú pri moci, zaručia všetkým pohodlný a šťastný život, okrem tých, ktorí si to nezaslúžia, a že je treba zaručiť slobodný rozvoj zdravého jadra spoločnosti a zbaviť sa parazitov, ktorí sa držia starého sveta, pretože nie sú schopní revolučného myslenia...“

(b) P. Fabian: „Ondrej II. sa zúčastnil aj na piatej križiackej výprave, ktorá bola tentoraz čisto uhorská. V Palestíne bol len tri mesiace, ale tí, čo s ním nešli do Palestíny, dokázali, že za tri mesiace, keď sa chce, dá sa všeličo stihnúť. [v pozn.: Ondrej II. podľa vlastných slov našiel Uhorsko po návrate z Palestíny celé spustošené a kráľovské príjmy rozkradené.] V roku 1222 vydal Ondrej II. takzvanú zlatú bulu. V nej priznal šľachte dedičné právo a vlastníctvo pôdy, oslobodenie od daní a oslobodil ju od povinnosti bojovať mimo hraníc krajiny. Neprezieravo jej priznal právo odporu voči kráľovi, ak by neplnil ustanovenia zlatej buly. Zlatá bula riešila tiež niektoré, pre blaho kráľovstva dôležité kompetenčné záležitosti. [v pozn.: Zakazovala kráľovým sviniam pásť sa na zemanovej paši.] V roku 1231 musel Ondrej II. zlatú bulu slávnostne zopakovať, respektíve obnoviť. Nie však pre veľký úspech, ako by sa niekto mohol nazdávať, ale preto, že ju takmer vôbec nedodržiaval. Svine sa asi pásli, kde chceli.“

Metóda práce s učebnicou a s dejepisnou čítankou. Vlastný obsah učebnice má v podstate dvojakú úlohu: (1.) učiteľ používa učebnicu pre vytváranie vedomostí a zručností pri výklade, (2.) na text učebnice sa zamerajú žiaci v rámci domácej prípravy, aby si upevnili vedomosti. Učiteľ funkčne využíva texty, ilustrácie, mapy, grafy, tabuľky, slovníky, biografické medailóny v učebnici – hlavne v samostatnej práci žiakov na hodine alebo v podobe domácej úlohy. K formám metódy možno zaradiť napr. zostavovanie slovníkov historických pojmov, významných osobností určitého obdobia, zostavovanie chronologického záznamu udalostí, zmapovanie textu cez vypisovanie slov

a zaradovanie ich do zoznamov alebo schém, popis udalostí, zachytenie informačnej hodnoty textu v podobe osnovy. Táto metóda možno viesť žiakov k tomu, aby sa naučili používať učebnicu ako základný prostriedok vzdelávania a zvyšovania kvalifikácie.

Metóda práce s literatúrou (vecnou a umeleckou aj s literárnymi podsystemami). Použitie beletrie v dejepise má veľký poznávací význam, jej hodnota spočíva najmä v jej (1.) obraznom a plastickom vykreslení určitej udalosti a (2.) v rozvíjaní afektívnej domény (text môže byť presvedčivý, oduševňujúci či expresívny, prináša citové vzrušenie a napätie do výučby, vyvoláva emotívny vzťah k historickým udalostiam a osobnostiam). Využívajú sa úryvky, resp. zriedkavejšie celé dielo, vždy so zadanými konkrétnymi úlohami a jasne definovanými cieľmi priamo na vyučovaní alebo vo forme domácej *reproduktívnej samostatnej práce*. Využitie textu podmieňuje znalosti o autorovi, o dobe vzniku, mieste (ktoré je predmetom diela). Treba stanoviť hranice medzi pravdivosťou a umeleckou imagináciou (mieru subjektivity autora).

Metóda práce s písomným prameňom. V rámci nej sa využíva autentická podoba dokumentu alebo prepísaná (preložená, upravená) s pripravenými úlohami. Z myšlienkových postupov prevažuje analýza, komparácia a syntéza. Pri analýze dokumentu sa žiaci sústreďujú na (1.) autora prameňa, (2.) adresáta a (3.) samotný dokument. Najskôr sa text skúma a hodnotí v bezprostrednom kontexte, potom v širších súvislostiach. Využíva sa v jednom časovom úseku vyučovacej hodiny, resp. v organizačnej podobe jednej vyučovacej hodiny (utvárania a osvojovania spôsobilostí) – buď analýzou konkrétneho dokumentu, alebo komparáciou dvoch-troch (zväčša protirečivých k tej istej udalosti) pomocou variantu *Audi alteram partem* (*Vypočuj druhú stranu*) v zmysle multiperspektivity pri poznávaní dejín.

Práca s písomným prameňom umožňuje (1.) získavanie nových historických poznatkov v rôznych poznávacích rovinách, (2.) poznávanie metodológie histórie ako vedy, (3.) rozvíjať logické myslenie (žiaci sa učia analyzovať dokument, rozlišovať fakty od hodnotenia, overovať fakty a tvrdenia obsiahnuté v jednom dokumente porovnávaním s faktami obsiahnutými v inom, učia sa vyvodzovať závery ako produktu logického uvažovania), (4.) prekonávať stereotypnosť, verbálnosť a dogmatizmus pri výklade a (5.) získať žiakom spôsobilosti, ktoré môžu aplikovať vo vlastnom živote (napr. kritické myslenie pri sledovaní médií), a schopnosť produkovať nové poznatky.

Viliam Kratochvíl navrhol pri práci s textom reflexiu nasledujúcich komponentov – ako aj súbor konkrétnych otázok pri práci s ním: **(1.) Pri analýze prameňa** v kategórii AUTOR zohľadniť, zistiť: jeho sociálny pôvod, vzdelanie, kultúrne zázemie, úradné zaradenie, vzťah k inštitúciám moci, individuálne vlastnosti, náboženskú orientáciu, politickú, hospodársku, sociálnu situáciu, v ktorej autor žil. V kategórii PRAMEN (text) zistiť, vyhľadať čas, miesto jeho vzniku, typ prameňa (jeho žánrovú klasifikáciu), štruktúru prameňa, základné myšlienky, kľúčové pojmy. V kategórii ADRESÁT preskúmať, či ide o súkromnú osobu, verejnosť, nositeľa moci, inštitúciu (resp. i úradný stupeň utajenia), príp. sú zohľadnení potomkovia (budúce generácie).

(2.) Pri interpretácii, hodnotiacom posudzovaní v kategórii AUTOR pôjde o posúdenie uhla pohľadu, posúdenie politického a spoločenského postavenia, objektivity, príp. normatívneho obmedzenia. V kategórii PRAMEN (text) ide o zhodnotenie prameňa

z hľadiska historických súvislostí, porovnanie s ostatnými prameňmi, jeho limity, problematizovanie historickej výpovede. V kategórii ADRESÁT ide zas o posúdenie úmyslu výpovede: teda či je to informácia, manipulácia, propaganda, verejná mienka, tradícia, presviedčanie, prehováranie.

Otázky k práci s textom: (•) Ktoré historické pojmy môžeme získať z prameňa? (•) Ktoré slová, mená alebo pojmy sú v prameni neznáme? V akých príručkách ich môžeme nájsť? (•) Uvedený prameň je listom, správou, zmluvou alebo čím? (•) Kto je autorom prameňa? (•) Kedy žil autor prameňa? (•) Autor nás informuje ako očitý svedok, alebo má informácie z druhej ruky (od niekoho iného)? (•) O čom rozpráva prameň? O čom vypovedá? (•) Sleduje autor nejaký zámer? (•) V ktorých častiach prameňa uvádza autor fakty? (•) V ktorých častiach prameňa autor hodnotí? Je možné rozpoznať hodnotenie autora? (•) Je autor nestranný, snaží sa byť objektívny? Naopak, je zaujatý, stráni niekomu? (•) Do akej miery je text vierohodný? (•) Čo autor nespomína, resp. čo zamlčal, o čom nepíše? (podľa V. Kratochvíla, 2004)

Metóda práce s kartografickým materiálom je postavená na práci s geografickými a dejepisnými mapami, topografickými plánmi, situačnými náčrtmi, kartogramami. Táto metóda je nevyhnutnou súčasťou dejepisného vyučovania, prispieva k napĺňaniu jeho cieľov a úloh. Vychádza z podstaty historikovej práce s mapou v procese historického bádania, ktorá má dve formy: (1.) vyplýva zo skutočnosti, že historické udalosti prebiehajú v čase i v priestore, preto každý historický fakt je nutné aj geograficky umiestniť a cieľom je zostavenie historickej mapy, ktorej doplnkový obsah je založený na konkrétnom výsledku historikovej práce; (2.) spočíva v tom, že historik na mape sleduje geografické rozmiestnenie historických faktov a tak dospieva ku kvalitatívne novým záverom a hodnoteniam historických javov.

Vo výučbe dejepisu má tri funkcie: (1.) prispieva k tomu, aby žiaci chápali jednotlivé udalosti ako prebiehali v priestore (lokalizácia historického javu na mape), (2.) rozvíja konkrétne spôsobilosti žiakov pri využívaní mapy na historické poznanie („čítať“ dejepisnú mapu, t. zn. rozumieť jej doplnkovému obsahu, chápať vzťahy medzi prírodným prostredím znázorneným na mape a historickými javmi), (3.) umožňuje, aby sa žiaci zoznamovali s určitým historickým javom na základe zmyslového vnímania. Predpokladom jej využitia je zoznámenie žiakov s dejepisnou mapou prostredníctvom vonkajšej a vnútornej kritiky (podstatou vonkajšej kritiky je zistenie druhu mapy a historického obdobia, ktoré zobrazuje, resp. doby, kedy bola mapa zhotovená; podstatou vnútornej kritiky je vysvetlenie významu jednotlivých špecifických symbolov na mape, zhodnotenie vernosti a pravdivosti jej topografického a doplnkového obsahu). Jej výsledným efektom u žiakov okrem orientácie v kartografickom materiáli má byť formulovanie vlastných záverov o pôsobení geografických činiteľov na historický vývoj ľudskej spoločnosti a vlastné zakresľovanie historických javov (zhotovenie náčrtu, doplnenie „slepej“ mapy atď.).

Metóda práce s hmotným prameňom – je zameraná na didaktické využitie jedného zo základných druhov historických prameňov, pričom nutne vychádza z vedeckej metodológie. Sústreďuje sa primárne na artefakty, ktoré ľudia vytvorili pre svoj každodenný život a ktoré sú svedectvom doby. Odohráva sa v školskej praxi prevažne na modeloch a replikách (s autentickými hmotnými prameňmi sa žiaci stretávajú na

vychádzkach a exkurziách). Žiakom vytvára istý model, ktorý umožňuje predmet (artefakt) „prečítať“ a interpretovať. Pri didaktickej analýze sa určujú tri aspekty: 1. *materiálno-konštrukčný* (t. j. z čoho a ako bol predmet vyrobený), 2. *funkčný* (na čo slúžil, ako sa používal) a 3. *kognitívny* (t. j. ako odraz istých vedomostí, schopností, spôsobilostí). Pri jej využití je dôležité, aby sami žiaci vnímali artefakty posilnením prvej signálnej sústavy (teda uchopením a hmatom), prípadne v zmysle psychomotorickej domény sami sa pokúsili vytvoriť repliku či model (účinné napr. v triedach s výtvarným zameraním).

Pri exkurznom vyučovaní na vychádzke na *miestny cintorín* so stredoškólakmi je možné pracovať s nasledujúcimi úlohami: 1. Vyjadrite svoj názor k uvedenému výroku: „*Cintorín je ako kniha, ktorá vypovedá kus histórie obce alebo mesta*“. 2. Po vstupe na cintorín sa pokúste rozlíšiť staré a novšie hroby. 3. Nájdite najstarší hrob. 4. Zistite, čo je napísané na náhrobnej doske? 5. Aké informácie môžeme získať z textu na náhrobnej doske? 6. Ktoré druhy informácií sa opakujú na viacerých pomníkoch a ktoré sú zvláštnosťou? 7. Pozorujte, aká symbolika sa vyskytuje na náhrobných doskách? 8. Nájdite väzby medzi nápismi a historickými udalosťami, ktoré poznáte. 9. Z akého materiálu (materiálov) sú zhotovené jednotlivé hroby? 10. Je na cintoríne pochovaná významná osobnosť z minulosti? 11. Líšia sa hroby významných osobností od hrobov „obyčajných“ ľudí? 12. Vypovedajú rozdiely v honosnosti a nákladnosti pomníkov o sociálnych pomeroch doby? 13. Pokúste sa zhodnotiť estetickú úroveň jednotlivých náhrobných pomníkov. 14. Sú na cintoríne nápisy aj v iných jazykoch? Vyskytujú sa aj neslovenské mená a priezviská? Ak áno, o akých skutočnostiach to vypovedá? 15. Uveďte, akú výpovednú hodnotu má cintorín v histórii obce (mesta, regiónu)? 16. Aký zmysel má pre ľudí udržiavať pomníky a hroby svojich predkov? 17. Poznate vo svojom okolí zaniknutý alebo zanikajúci cintorín? 18. Pokúste sa nájsť príčiny jeho zániku a sformulujte svoj názor, či má zmysel zachrániť starých cintorínov alebo starých náhrobných pomníkov? 19. Poznate spôsoby pochovávaní mŕtvych v dávnej minulosti? 20. Ako ľudia chápali smrť v minulosti? Ako sa s fenoménom smrti vyrovnávame v súčasnosti?

Čo nám prezradí *pamätník a pamätná tabuľa*? Úlohy k reflexii *pamätníka*: 1. Viete, aké pamätníky sa nachádzajú v mieste vášho bydliska? 2. Zistite, kedy bol konkrétny pamätník postavený? 3. Kto je jeho autorom? 4. Vypátrajte, kedy a prečo bol pamätník postavený? Porozmýšľajte, čo to vypovedá o dobe, v ktorej vznikol. 5. Akú historickú udalosť alebo osobnosť pamätník pripomína? 6. Pokúste sa zistiť, či sa pamätník zachoval v pôvodnom stave. 7. Spýtajte sa starých rodičov, či sa zachovali pamätníky z čias ich mladosti.

Úlohy k reflexii *pamätnej tabule*: 1. Viete, k akej historickej udalosti alebo osobnosti sa viaže? 2. Konkretizujte, ktoré informácie vám poskytuje? 3. Zhodnoťte jej funkčnosť, či je vhodne umiestnená a či informácie na nej uvedené sú náležité a pre nás potrebné. 4. Našli by ste v okolí inú pamätnú tabuľu, ktorá s touto súvisí? Ak áno, prečo? 5. Aká je podľa vás estetická úroveň pamätnej tabule?

Metóda práce s vizuálnym prameňom – spočíva na využití obrazového materiálu vo výučbe – čiže dobových obrazov, rytín, grafík, kresieb, karikatúr, knižných a novinových ilustrácií, politických a reklamných plagátov, papierových peňazí, poštových známok, fotografií atď. Treba si uvedomiť jej význam, keďže až 80 % informácií prijímame zrakom! Jej potreba vyplýva z obmedzenosti zmyslového vnímania učiva dejepisu a z možnosti produkovať historické predstavy ako predpoklady historického myslenia. Umožňuje mnohostranné poučenie o minulej dobe (napr. v súvislosti s maľbou – o technike maľby, o spôsobe zobrazenia skutočnosti, o výbere námetov a zachytení dávno minulej udalosti, o detailoch z každodenného života). Uplatňuje sa pritom niekoľko postupov: *opis* obrazu, včítane usporiadania osôb, predmetov, *úvaha* za akých okolností a prečo obraz vznikol, čo je

vyjadrené zjavne a čo symbolicky, čo alebo koho reprezentuje sám autor, vyjadrenie miery ideologickej manipulácie, *výber* (zoznam) detailov ako svedkov minulosti, verbalizovanie obrazu („obraz ako príbeh“), *rekonštrukcia textu* k fotografii, obrazu, rytine atď. (napr. k zachovanej staroegyptskej ilustrácii na ostrake možno doplniť chýbajúci text bájky), *komparácia* fotografií miesta alebo ľudí. Jej uplatnenie môže mať rôzne formy – rozhovor, verbálny prejav, text, obmena vizuálnej podoby, farebné rozlíšenie prvkov ilustrácie.

Metodika práce s obrazom (R. H. Johannsen: „*Nijaký obraz nevzniká mimo kontextu ...!*“)

Štyri pracovné kroky pre prácu s obrazom – podnetné pre žiakov ZŠ – podľa P. Gautschiho (1999):

1. **pocity** – Čo pociťuješ pri pohľade na obraz? Aké nálady v tebe vyvoláva obraz?
2. **pozorovania** – Aké predmety, veci, osoby vidíš na obraze? Je obraz členený?
3. **domnienky** – Čo považuješ za najdôležitejšie na obraze?
4. **otázky** – Ktoré otázky ťa zaujímajú?

Návrh úloh pri analýze **obrazového materiálu** na gymnáziu:

1. Čo tvorí priestor obrazu? (Postava/portrét, scéna/výjav, krajina, veduta, stavba či nejaký iný predmet, zviera atď.?)
2. Ako na vás obraz pôsobí? (Viete čítať kompozíciu obrazu?)
3. Zaraďte scénu do konkrétneho historického obdobia.
4. Popíšte detaily na obraze! (Postupujte zľava doprava alebo zhora nadol.)
5. Čo je v popredí a čo v pozadí obrazu?
6. Ktorý detail vás zvlášť zaujal? O čom vypovedá? Ako korešponduje s problematikou každodennosti v konkrétnom období?
7. Každá doba si vytvára systém znakov (symbolov), ktoré zodpovedajú jej zrakovým (vizuálnym) zvyklostiam. Viete na obraze isté symboly dešifrovať?
8. Ako vysvetlite gestá a výraz postavy (postáv) na obraze? (Vyjadrujú nejakú ideu?)
9. Aký bol autorov zámer? Kto bol (resp. mohol byť) objednávateľom? (Téma obrazu a jej účelnosť. Témy viacerých prezentovaných obrazov v súvislostiach.)
10. Čo viete o autorovi obrazu?
11. Ak ide o historický námet, v akom časovom odstupe bol maliar, keď výjav vytvoril? (A prečo ho stvárnil práve tak? Aká je vaša interpretácia?)
12. „*Prečítajte obraz!*“: Vyjadrite (napr. 10-12 vetami) a/ **príbeh**, ktorý sa skrýva za scénou (výjavom), a b/ zostavte jeho stručný **komentár**. (Verbalizujte neverbálny historický prameň!)

Fázy pracovného postupu s **karikatúrou** (spracované podľa R. Stradlinga a V. Kratochvíla):

- 1. **Prvý dojem**: poznačte si, čo vás zaujalo na karikatúre ako celku, čo vás zaujalo na prvý pohľad, aká je vaša prvá reakcia.
- 2. **Burza nápadov**: zozbierajte a zapíšte si všetky myšlienky a nápady, ktoré ste získali pozorovaním karikatúry.
- 3. **Opis**: čo najpresnejšie opíšte karikatúru, kto sú ľudia na karikatúre, čo robia, čo prezrádza ich postoj, ako vyzerajú, čím sa od seba odlišujú, aké predmety sa vyskytujú v karikatúre, aké sú tam detaily a ktorý z nich je podľa vás dôležitý, prípadne, čo prezrádza, aké texty sú na karikatúre, ktorý z nich vás najviac zaujal.
- 4. **Objasnenie významu**: uvažujte, aký význam majú ľudia alebo veci, predmety, symboly na karikatúre. Keď je karikatúra obsahovo bohatšia, zostavte si tabuľku, do ktorej pod seba zapíšte ľudí alebo veci a k nim budete pripisovať ich význam. Môžete si pomôcť aj burzou nápadov.
- 5. **Usporiadanie**: premýšľajte, s akou udalosťou karikatúra súvisí, na akú situáciu sa viaže a čo je jej témou.
- 6. **Vyhodnotenie**: zhodnotte, ako sa autor karikatúry vyjadril k téme či udalosti, aký postoj k nim zaujal, príp., čo významné chcel karikatúrou povedať.

Metóda práce s filmom – dopĺňa výučbu dejepisu odborne spracovaným materiálom, ktorý vyhovuje zámerom učiteľa v oblasti kognitívnej aj afektívnej. Realizuje sa na celej vyučovacej hodine, resp. v kratších úryvkoch. Využíva sa vo všetkých fázach vyučovacej hodiny, často pri opakovaní a systematizácii učiva. Jej úvodnou fázou je príprava žiakov cez motivačný rozhovor a zadanie úloh, po prezentácii jednotlivých sekvencií (resp. výnimočne celého) filmu nasleduje zodpovedanie úloh a spoločné zhodnotenie. Učiteľ v priebehu svojej prípravy venuje zvýšenú pozornosť formulovaniu úloh (otázok) a ich zhodnoteniu, dbá na nebezpečenstvo imaginácie a sugerovaniu nevhodných predstáv.

Príkladom úloh pri sledovaní dokumentárneho filmu *s využitím medzipredmetových vzťahov* (dejepis – biológia), konkrétne *Iné šimpanzy* (čes. *Jiní šimpanzi*, angl. *The new Chimpanzees*, 1995) z produkcie National Geographic: Sledujte, čo spája ľudí a šimpanzy z biologickej stránky? Nájdite tie prvky života šimpanzov, ktoré by sme mohli hľadať aj u pravekých ľudí (*používanie nástrojov, liečivých rastlín, lov u samcov, učenie (!), komunikácia, boje o nadvládu, vojenské hliadky, obrana teritória, hierarchia vnútri tlupy*). Ako ste pochopili pojem „kultúra“ v spojení s tlupou šimpanzov? Vymenujte, ktoré druhy šimpanzov poznáme? Uveďte, čím sa líšia? Porozmýšľajte, aký zmysel má pre nás poznávať život ľudoopov (vzťah: šimpazy ↔ dejepis, šimpanzy ↔ biológia)? Zistite, ktoré ďalšie zdroje informácií môžeme nájsť?

Ďalším príkladom na rozvíjanie medzipredmetových vzťahov (dejepis – geografia) je dokumentárny film Pavla Barabáša o slovenskej expedícii do divokého regiónu juhozápadnej Etiópie, obývanej viacerými „divými“ kmeňmi – *Omo / cesta do praveku* (2002). Úlohy: Rozlíšte, s akými ľuďmi sa expedícia stretla? Prečo si až dosiaľ zachovali svoj „primitívny“ spôsob života? Definujte, čo považujete za črty pravekého spôsobu života? Pamätáte si názvy tamajších kmeňov? Čím sa medzi sebou líšia? Uveďte, aké podoby mal kontakt ľudí našej civilizácie s tamajšími domorodcami? Čo potrebujú od nás? Pomenujte, čo sa vám páči alebo nepáči na ich živote? Treba ich „civilizovať“? Sformulujte svoj názor. Čo považujete za najzaujímavejší paradox tohto regiónu? Zostavte „desatoro“ rád, ako sa správať v styku s tzv. prírodnými ľuďmi.

Metóda práce so zvukovým záznamom – má svoje špecifiká vzhľadom na percepciu výlučne sluchom, avšak metodika je podobná ako napr. pri práci s písomnými (textovými) prameňmi.

Inscenačná metóda (metóda hrania rolí, simulačná hra) – spočíva v uplatnení zážitkového vyučovania v dejepise prostredníctvom dramatizácie vybranej časti učiva. Napomáha žiakom vyjadriť osobné postoje a myšlienky a je pritom dôležité, aby si žiaci mohli dobrovoľne zvoliť rolu, prípadne sa vymeniť so spolužiakom alebo odstúpiť, iba tak dôjde u žiakov k osobnej identifikácii so svojou rolou. Predpokladajú sa tri stupne inscenácie (F. Horák, 1981): 1. *štruktúrovaná inscenácia*, pri ktorej účastníci poznajú len popis východiskovej situácie a aktéri navyše rámcovú charakteristiku svojej roly, 2. *neštruktúrovaná inscenácia*, pri ktorej účastníci i aktéri poznajú iba popis východiskovej situácie a inscenácia sa rozvíja podľa individuálnych stratégií aktérov, 3. *mnohostranná inscenácia*, pri ktorej sú všetci účastníci aktívnymi aktérmi rozdelenými do skupín plus pozorovatelia skupín. Každá skupina potom dostane popis východiskovej situácie a realizuje oddelené inscenácie, pozorovatelia napokon stručne zoznámia všetkých s priebehom inscenácie. Ďalej nasleduje diskusia kvôli objasneniu vzťahov a príčin priebehu jednotlivých inscenácií aj ich celkového zhodnotenia. V slovenskom školstve je

najväčším problémom pre uplatnenie tejto metódy obmedzený čas (iba jednohodinová týždenná dotácia predmetu).

Metóda didaktických hier – predstavuje silný motivačný stimul pre žiakov, mobilizuje ich kognitívny potenciál a tvorivosť hlavne pri súťaživých hrách. Vedie najmä k účinnému opakovaniu, prehĺbeniu a rozšíreniu učiva. Od učiteľa vyžaduje premyslenie obsahovej a organizačnej náplne. Hra je jednou z foriem rozširovania duševného obzoru, príležitosťou na nadobúdanie a rozvíjanie schopností, kreativity i vedomostí. Má aj socializačnú funkciu, cvičí sebaovládanie, sebadisciplínu, zmysel pre dodržiavanie pravidiel. U školskej mládeže je to aj dôležitý nástroj sebarealizácie, sebauplatnenia. Psychologické funkcie hier sú významné aj pre psychohygienu. Učiteľ si môže pripraviť repertoár didaktických hier s rôznym zameraním (napr. *Kufor, Ret'az, „Hádaj, na čo myslím“, Milionár, Páli nám to, Riskuj*). Problematikou didaktických hier v dejepise sa podrobnejšie zaoberá publikácia Ladislavy Pozdílkovej a Čestmíra Brandejša *Aktivizační metody pro výuku dějepisu* (2007).

Metóda farebného rozlíšenia – využíva rôzne vplyvy jednotlivých farieb (psychologické, vizuálne, synestetické, asociatívne, stimulujúce atď.) pre didaktické ciele. Počas historického vývoja sa človek stretával s farebnými úkazmi, ktorých význam abstrahoval a prenášal z prírody aj do umele vytvoreného prostredia a ktoré sú súčasťou jeho kultúrnej výbavy. Farby majú hlboké psychologické účinky na človeka bez ohľadu na to, či si ich uvedomuje alebo nie. Uplatnenie metódy môže mať viacero foriem so zadanými úlohami, napr. pri práci s reprodukciami kresieb stredovekého mesta (farebným zvýraznením vybraných častí), krajiny, stavby, technického zariadenia, postáv, rozličných máp, pri analýze konkrétnych obrazov, plagátov atď.

Rozlišujeme nasledujúce aspekty: **(a) svetlosť / sýtosť farieb**: ich psychofyzická polarita – farebné kontrasty: simultánny, svetlostný, sýtosť, teplotný, proporčný, komplementárny, **(b) pôsobenie farieb**: **ČIERNA** – zmenšuje priestor, **SIVÁ** – neutralita, pokoj, pasivita, ideálne pozadie pri pestrých farbách, emočne – chudoba, nedostatok, **BIELA** – dodáva svetlosť, čistota, mier, služba iným, **ŽLTÁ** – jas, rozum, bohatstvo, žiara, **ČERVENÁ** – oheň, krv, sucho, aktivita, zdôraznená dôležitosť, výrazné emócie – avšak v kontexte, **PURPUROVÁ** – vznešenosť, moc, zákonnosť, **FIALOVÁ** – smútok, meditácia, mystika, **MODRÁ** – čistota, ľahkosť, vzdušnosť, voda, **TYRKYSOVÁ** – najstudenšia farba, čistota, hĺbka, priesvitnosť, **ORANŽOVÁ** – oheň, aktivita, radosť, **ZELENÁ** – pokoj, pozitívna energia, príjemné pocity.